

UOT 37.0

**TƏHSİLİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİNƏ ÜMUMİ DİDAKTİK
YANAŞMALAR**

Gülşən Oktay qızı Həsənova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes Universiteti
ORCID: 0009-0004-0113-1261
E-mail: ghasanova@mail.ru

Açar sözlər: təhsil, humanist yanaşma, didaktika, humanizm anlayışı, sosiosentrik yanaşma

Ключевые слова: образование, гуманистический подход, didaktika, концепция гуманизма, социоцентрический подход

Key words: education, humanistic approach, didactics, concept of humanism, sociocentric approach

“Humanizm” anlayışı son dövrlərdə yalnız elmi ədəbiyyatda deyil, həm də jurnalistika ədəbiyyatında da ən çox istifadə olunan terminlərdən biri olmuşdur. Lakin bu, hazırda humanizmin elmi kateqoriya kimi tamamilə dəqiq təfsirinin əldə olunduğu anlamına gəlmir. Bu, tamamilə qanunauyğundur, çünki cəmiyyətdəki proseslərinin dəyişməsi və inkişafı ilə yanaşı, müxtəlif kateqoriyalar və anlayışlar da dəyişir və inkişaf edir. Bu gün “humanizm” anlayışı insan hüquqları, şəxsiyyətin əsas dəyər kimi tanınması və onun inkişafı üçün şəraitin yaradılması ilə sıx əlaqələndirilir. Lakin humanizmin mahiyyətini başa düşmək heç də birmənalı deyil.

Humanizmin ən doğru təfsirini, A.S. Makarenko tərəfindən nəzəri cəhətdən formalaşdırılmış və uğurla həyata keçirilmiş əsas prinsip kimi qəbul etmək olar. “İnsandan mümkün qədər çox tələb etməklə yanaşı, ona mümkün qədər çox hörmət göstərmək gərkdir!” [8, s. 202]. Bu tərifdə humanizmin iki əsas xüsusiyyəti əks olunur: birincisi, şəxsiyyətə və onun hüquqlarına hörmət məsuliyyətdən ayrılmazdır, çünki həqiqi şəxsiyyət öhdəlikləri dövlət, ailə, digər insanlar qarşısında məsuliyyətini dərk etməklə yaranır; ikincisi, yüksək tələblərin qoyulması şəxsiyyətin inkişafına təşviq edir və bu, həm şəxsiyyətin, həm də humanist tərbiyə sisteminin məqsədidir.

Humanizm kömək, qayğı, sevgi və insanın inkişafında yaxşı nəticələr əldə etməyə yönəlmişdir. Onun əsasında tərbiyə olunan şəxsin şəxsi inkişafına dəstək olan humanist yanaşma dayanır, eyni zamanda onun həyatda müvəffəqiyyət qazanması və adaptasiyası da nəzərə alınır. Bu təhsil modelinin əsasını inkişaf, özünü inkişaf etdirmə, özünü reallaşdırma, yaradıcılıq, həyat yaradıcılığı və subyektivlik təşkil edir. Humanist tərbiyədə insanlara, xüsusən də uşaqlara olan sevgi peşəkarlığın əlamətidir. Sevgi, hər bir insanın yaradıcı qabiliyyətlərinə və potensialına inam yaradır, dözümlü isə pedaqoji müdrikliyi təmin edir. Humanist yanaşma psixoloq, filosof, pedaqoq və sosioloqların insanın mənası, özünü reallaşdırma, yaradıcılıq, seçim azadlığı, bütövlük və öz inkişafını idarə etmə mövzularında birgə çalışmasını təmin edir.

Təhsildə humanistləşmə prosesinin əsas xüsusiyyəti humanizmin dəyər və norma olaraq pedaqoji fəaliyyətin əsasını təşkil etməsidir. Təhsildə humanistləşmə prosesinin əsas xüsusiyyətlər bunlardır:

1. Reflektivlik - həm müəllim, həm də şagird öz davranışlarını və düşüncələrini nəzərdən keçirir.

2. Humanist yanaşma - şagirdin şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşılır.

3. Müəllimin iştirakı - müəllim uşaqların dünyaya, insanlara və özlərinə münasibətdə düzgün norma və davranışların formalaşmasına kömək edir.

4. Şagirdin dəyərinin tanınması - hər bir şagirdin fərdi dəyəri qəbul edilir.

5. Müəllimin fəaliyyətinin uyğunluğu - müəllimin fəaliyyəti şagirdin inkişafı ilə uyğunlaşdırılır [6, s.72].

Sosiosentrik yanaşmaya əsaslanan ənənəvi təhsil sistemi tələbələri müəyyən bilik və bacarıqları, yəni xaricdən müəyyən edilmiş standartları mənimsəməyə istiqamətləndirirdi. Eyni zamanda, biliyin mənimsənilməsinin keyfiyyəti ilk növbədə tələbənin modelə uyğun olaraq yadda saxlaması, təkrar istehsal etməsi və etdikləri ilə müəyyən edilirdi. Lakin məlumdur ki, elmdə, xüsusən humanitar elmlərdə bu standartlar çox subyektivdir və buna görə də dəyişkəndir.

Bu gün tələbənin yaradıcılıq qabiliyyəti onun öyrənmə meyarına çevrilməyib. Müəllim tələbədən öyrənmədiyi hər hansı bir materialı niyə öyrənmədiyini ciddi şəkildə sorğulayacaq, amma nədənsə onu bu mövzuda əlavə material oxumaq istəyib-istəməməsi və bunu edib-etməməsi, problemə öz baxışının olub-olmaması, əgər varsa onu necə sübuta yetirə bilib-bilməməsi maraqlandırmır. Çox vaxt şagird qeyri-qənaətbəxş qiymət alır, ona görə ki, o, problemi müəllimin istədiyi və ya göstərdiyi şəkildə deyil, öz yolu ilə həll edib [3, s.63].

Məlumdur ki, yaradıcı təfəkkür ciddi şəkildə müəyyən edilmiş qanunauyğunluqlar üzrə inkişaf etdirilə bilməz. Biliklərin təkrar istehsalı üçün alqoritmlər və yaradıcılıq mexanizmləri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Bir insanı öyrətmək onun bütün hərəkət və hərəkətlərini əvvəlcədən və tam şəkildə proqramlaşdırmaq demək deyil. Bir çox tədris konsepsiyalarının inkişaf etdirici təsiri əhəmiyyətsizdir, çünki onların yaradıcıları öyrədilənlərin və öyrənənlərin inkişaf səviyyəsini və müəllimin xüsusiyyətlərini nəzərə almadan təhsilin məzmununu dəyişdirmək üçün çox şey edirlər.

Ənənəvi mexaniki təhsil sistemi mahiyyətə avtoritar idi, müəyyən tələblərin və standartların yerinə yetirilməsinə əsaslanırdı, kollektiv vasitəsilə fərdi təsir göstərməyə çalışırdı, fərdi azadlığı lazımi səviyyədə qiymətləndirmirdi - öyrənmə və yaradıcılığın inkişafında özünü ifadə etmək üçün bu vacib şərt, müəllim və tələbələr arasında şəxsiyyətlərarası münasibətlərin roluna məhəl qoymurdu. Fərdiyönlü pedaqogika humanist psixologiyaya əsaslanır, onun yaradıcılarından R. May, A. Maslov, K. Rogers və başqalarını qeyd etmək olar. Yeni istiqamət insanı, onun dəyərlərini, şəxsi azadlığını, öz həyatını proqnozlaşdırmaq və idarə etmək bacarığını ön plana çıxarır. Yeni istiqamətin pafosu ondan ibarət idi ki, o, insanın gələcəyinə hesablanıb, hər şeyin onun öz səyindən, öz fəaliyyətindən asılı olduğunu, irrasional sahəyə deyil, aqlın gücünə söykəndiyini bəyan edir [7, s. 34].

Təhsilin humanistləşdirilməsi, şübhəsiz ki, təhsil prosesinin maksimum mümkün fərdiləşdirilməsi deməkdir. Sınıfla frontal işləyərkən bu çox çətindir. Adətən burada yalnız şifahi fəaliyyət nümayiş etdirə bilən uşaqlar iştirak edirlər, lakin praktiki intellekt və ya emosional-

təxəyyül təfəkkürü üstünlük təşkil edənlər çıxılmaz vəziyyətdə qalırlar. Tədrisin frontal formaları müəllimə hər bir insanın fərdi tipoloji xüsusiyyətlərini tam nəzərə almağa imkan vermir. Aydın ki, əsəb sistemi zəif olan şagird ancaq genetik olaraq verdiyi ritmdə işləyə bilər.

Təhsilin humanistləşdirilməsi onun diferensiaslaşdırılmasını da nəzərdə tutur. Aydın ki, bu, müxtəlif növ təhsil müəssisələrində ən effektiv şəkildə həyata keçirilə bilər. Belə ki, qeyri-ixtisaslaşdırılmış məktəblərdə təbiət elmləri və riyaziyyat fənləri üzrə standart minimumu bir qədər sadələşdirmək lazımdır. Müəllimlərin mürəkkəb tədris materialının mənimsənilməsinə daim diqqət yetirməsi yalnız ona gətirib çıxarır ki, şagirdlərin əksəriyyəti bunun öhdəsindən gələ bilməyib, məktəbə və onunla əlaqəli hər şeyə nifrət etməyə başlayır. Və yuxarı hədd hər kəs üçün fərqli olmalıdır və intellektual fəaliyyət, xüsusən də universitetə girmək üçün nəzərdə tutulmamalıdır. Uşaqların sosial, praktik intellektini inkişaf etdirmək və bu mövzuda təşəbbüskarlığını təşviq etmək eyni dərəcədə vacibdir. Bu meyar həm mövzunun spesifikliyi, həm də müəyyən yaradıcılıq səviyyəsinə nail olmaq baxımından fərqli olmalıdır.

Bu gün humanist məktəb, təhsil prosesinin iştirakçıları arasında münasibətlərin mahiyyəti anlayışını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir, inam, əməkdaşlıq və birgə yaradıcılıq üslubu qurulur, mövqeləri bir-birinə yaxınlaşır, emosiyaların və empatiyanın rolu gücləndirilir. Bütün bunlar müəllimləri və şagirdləri psixoloji diskomfortdan, tənhalıqdan, təşvişdən azad edir. Məlumdur ki, insanın daxili impulslarının sıxışdırılması başqaları ilə fikir və hisslərini bölüşə bilməməsi və ya istəməməsi müxtəlif psixosomatik pozğunluqlara səbəb olur. Şagirdlər və müəllimlər arasında belə şəraitin sayı ildən-ilə artır [5, s.33].

Humanistyönlü müəllim şagirdə qeyd-şərtsiz pozitiv münasibət bəsləməli, uşağı olduğu kimi qəbul etməli, fərdi keyfiyyətlərin düzəltmə ehtiyacını dərk etməli, ancaq bütün şəxsiyyətə ümumi müsbət münasibəti nəzərə almalıdır. O, öz vəzifələrinin məhdudlaşdırmır, mənəvi keyfiyyətlər, səmimi duyğular və hisslər nümayiş etdirməyə qadirdir. Humanist müəllim hər kəsdə özünəinamın, empatiyanın və özünə hörmətin inkişafına kömək edir, onun hərtərəfli inkişafı üçün maksimum psixoloji rahatlığı təmin etməyə çalışır. Bu, öyrənməyi asanlaşdıran bir insandır. Bu vəziyyətdə tədrisin özü yalnız məlumat ötürmə vasitəsi deyil, sevincli bir anlama prosesi olur.

Xülasə. Məqalədə təhsilin humanistləşdirilməsinə ümumi didaktik yanaşmalardan bəhs edilir. Təhsilimizin inkişafında müasir tendensiyalardan biri humanistləşdirmə prosesidir. Bu, əməkdaşlıq sistemə keçidi, məzmunun, formaların və tədris metodlarının yenilənməsini nəzərdə tutur və nəticədə təhsil prosesində iştirakçıların şəxsiyyətində keyfiyyətə yeni xüsusiyyətlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Yeni tərbiyə ideologiyasının əsasını humanistləşdirmə prinsipləri təşkil edir. Humanistləşdirmə, tərbiyəvi münasibətlərin insaniləşdirilməsini, şəxsiyyətin dəyərinin, azadlıq, xoşbəxtlik, sosial müdafiə hüquqlarının tanınmasını, eləcə də insanın qabiliyyətlərinin və fərdiliyinin inkişafını nəzərdə tutur.

Problemin aktuallığı. Təhsilə ümumi didaktik yanaşmalar şəxsiyyətəyönlü olmalıdır. Bu, təhsil fəaliyyətinin humanistləşdirilməsinin düzgün yoludur. Təhsilin humanistləşdirilməsi prosesinin mahiyyətini müəyyən edən əsas xüsusiyyəti pedaqoji fəaliyyətin dəyəri, norması və prinsipi.

Problemin elmi yeniliyi. Təhsilə humanist yanaşma fərdi inkişaf üçün əlverişli mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Hər bir uşağın fərdiliyinin və dəyərinin tanınmasına əsaslanan müəllim və şagird arasındakı bərabər qarşılıqlı əlaqə göstəriciləri işin elmi yeniliyi hesab edilə bilər.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu işdən pedaqogika üzrə mühazirə mətnlərinin hazırlanmasında əlverişli material kimi istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Axundov S. Təlim prosesində şagirdlərə fərdi yanaşma. Bakı: Maarif, 1985, 200 s.
2. Azadəliyeva S.M. Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu əsasında təhsil prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi və təsnifi. Bakı: Öyrətmən, 2001, s.3-14.
3. Амонашвили Ш.А. «Размышления о гуманной педагогике». М., 1996, 463 с.
4. Андреева И.Н. «История образования педагогической мысли за рубежом и в России». М., 2001, 234 с.
5. Вербицкий А.А., Ларионова, О.Г. «Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции». М.: Логос, 2012, 336 с.
6. Сериков В.В. «Образование и личность». М.: Логос, 1999, 272 с.
7. Смирнов С.Д. «Педагогика и психология высшего образования». М.: Академия, 2001, 304 с.
8. Шиянов Е.Н. Котова, И.Б.. «Идея гуманизации образования в контексте отечественных теорий личности». Ростов-на-Дону, 1995, 310 с.

Г.О. Гасанова

Общие дидактические подходы к гуманизации образования

Резюме

В статье рассматриваются общие дидактические подходы к гуманизации образования. Одной из современных тенденций развития образования в нашей стране является гуманизация. Это предполагает переход к системе сотрудничества, обновление содержания, форм и методов обучения, что должно привести к формированию качественно новых личностных черт субъектов образовательной деятельности. В основе новой идеологии образования лежат принципы гуманизации. Гуманизация - это очеловечивание воспитательных отношений, признание ценности личности, прав на свободу, счастье, социальную защиту человека, развитие его способностей, индивидуальности.

G.O. Hasanova

General Didactic Approaches to Humanization of Education

Summary

The article deals with general didactic approaches to the humanization of education. One of the modern trends in the development of education in our country is humanization. This implies a transition to a system of cooperation, updating the content, forms and methods of teaching, which should lead to the formation of qualitatively new personal traits of the subjects of

educational activity. The new ideology of education is based on the principles of humanization. Humanization implies the humanization of educational relations, the recognition of the value of personality, the rights to freedom, happiness, social protection, as well as the development of human abilities and individuality.

Redaksiyaya daxil olub: 02.09.2024